

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2017, Yıl:5, Sayı:9

Geliş Tarihi: **28.12.2016**

Kabul Tarihi: **10.01.2017**

Sayfa:71-84

ISSN: 2147-8872

TANZİMAT HİKÂYE VE ROMANLARINDA SEYYAR SATICILAR

Salih Okumuş*
B. Semiha Bahçeci**

Özet

Tanzimat devri hikâye ve romanlarında işlenen konulardan biri de ticarettir. Bu eserlerde esnaf ve ticarethanelerle ilgili verilen bazı bilgiler, dönemin ticaret hayatını yansıtmaları bakımından da son derece önemlidir. Bu sayede işyeri ve ticarethanelerin nasıl çalıştığı, kazançları ve çalışanlarıyla ilgili detaylar tespit edilir. Günümüzdeki ticari kuruluşlarla aralarındaki benzerlikler/farklar göz önüne serilir. Hatta bunlardan bazılarının aynen, bazılarının da isim değiştirilerek günümüze kadar varlığını sürdürdüğünü anlaşılır. Bazıları ise sosyal ve ekonomik gelişmelere boyun eğerek tamamen ortadan kalkar. Bu meslek gruplarından biri de seyyar satıcılardır. Genellikle mahalle aralarında gezerek iş yapmaya çalışan seyyar satıcılar, daha çok simitçi, börekçi, bozacı, dönerci ve eskici gibi sattıkları malın adı ile anılırlar. Bunların bazıları günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Genellikle bağırarak satış yapmaya çalışan bu esnaf grubu, çoğunlukla kalabalık bölgeleri tercih eder. Müşterinin ayağına mal ve hizmet götürmesi bakımından sosyal yaşamda önemli bir yere sahiptir. Daha çok A. Mithat tarafından ele alınan seyyar satıcılar, Tanzimat hikâye ve romanlarında haklarında çeşitli bilgiler verilerek tanıtılmaya ve tasvir edilmeye çalışılır. Zaman zaman kişilikleri ve müşteri ile kurdukları diyalogla dikkati çekseler de yaptıkları iş ve sattıkları ürünlerle öne çıkarlar. Bu çalışmanın amacı, satıcı, ürün ve müşteri ilişkileri bakımından seyyar satıcıları ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Seyyar satıcı, Esnaf, Müşteri, Hikâye-Roman.

PEDDLERS IN THE STORIES AND NOVELS OF TANZİMAT

Abstract

Trade is one of the issues that are handled in the periodic Tanzimat stories and novels. Some of the information given about artisans and business in these works is also very important in terms of reflecting the trade life of the period. In this way, the details of how workplaces and businesses operate, their earnings and their employees are determined. Today the

* Doç. Dr., Priştina Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, salihokumus@gmail.com

** Türkçe Öğretmeni, Küçükçekmece On Adım Eğitim Bilimleri Ortaokulu. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Mezunu, beste_bahceci@hotmail.com

similarities/differences between commercial organizations are highlighted. It is even understood that some of them continue to exist as they are today, others change their names day by day. However, others, abandon their social and economic development completely. One of those profession groups are the peddlers. Peddlers who are usually trying to work among the neighborhood are known by the name of the merchandise they sell, like simitçi, börekçi, bozacı, dönerci and eskici. Some of them still exist today. These artisan groups which usually tries to sell out by shouting, mostly prefer crowded areas. They have an important place in social life in terms of taking goods and services to customers. Peddlers who are explained by A.Mithat are tried to be portrayed and introduced by giving a variety of information about them in the stories and novels of Tanzimat. Although sometimes they attract by the personalities and dialogue, they stand out by their business and products. The purpose of this study is to consider peddlers in terms of vendor, product and customer relationships.

Key Words: Tanzimat, Peddlers, Tradesman, Customer, Story-Novel.

Giriş

Tanzimat devri hikâye ve romanlarında çok çeşitli konu ve tema ele alınır. Bu temalardan biri de esnaflardır. Eserlerde genel olarak İstanbul esnafları üzerinde durulur, onlar hakkında çeşitli bilgiler verilir. Bu esnaf gruplarından biri de seyyar satıcılardır. Seyyar satıcılar, daha çok Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde işlenir. Yazar, bir yandan devrin ticari hayatını yansıtmaya çalışırken bir yandan da kahramanlarının yaşadığı çevre ile olan ilişkilerini ve okuyucusuna ulaştırmak istediği mesajları bu yolla vermeye çalışır.

Günümüzde de varlığını sürdüren seyyar satıcılar, herhangi bir malı ya da hizmeti sokakta gezerek ve genellikle bağırarak satan kişi olarak tanımlanabilir. Ayak satıcıları,¹ ayak esnafı,² gezici satıcılar,³ sokak satıcıları⁴ veya mahalleci⁵ olarak da adlandırılırlar. Seyyar satıcıların belirli bir dükkânı yoktur. Müşterinin bulunduğu her yer onların çalışma alanıdır. Bunlar, müşterinin ayağına gitmeleri bakımından ticaret piyasasının önemli bir koludur. Seyyar satıcılara, iklim, uzaklık, iniş-yokuş gibi unsurlar tesir etmez, gündüz olduğu gibi bir kısmı gece de çalışır.⁶ Yaptıkları işin özellikleri nedeniyle sayıları ve çalışma zamanları, senenin belli dönemlerinde değişiklik gösterir.⁷ Bu sebeple seyyar satıcılar kazanç açısından da istikrarsızdır.⁸

Osmanlı Devleti'nde seyyar satıcıların çalışma yerleri çeşitli kanunlarla belirlenmesine rağmen kendilerine ayrılan belirli cadde ve sokaklarda çalışmak yerine seyyar oldukları için istedikleri gibi gezerek mallarını müşteriye sunarlar.⁹ Bunun için Osmanlı'nın mekân konusunda en

¹ Yeni Tarih Dergisi. "Dünkü İstanbul'da Ayak Satıcıları". S 26, Şubat 1959, s. 591.

² Sadi Yaver Ataman, **Türk İstanbul**, yay. haz. Süleyman Şenel, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 203.

³ Ataman, (1997: 206)

⁴ Burçak Evren. **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**. Ray Sigorta A.Ş. İstanbul, 1997, s. 152.

⁵ "Mahallege dair terminolojiden günümüze ulaşmayan bir başka kelime de 'mahalleci'dir. Mahalleci, mahalle mahalle dolaşım maniler söyleyerek pazarcılık yapan esnaf olarak tanımlanır. Bugünün tabiri ile seyyar satıcı diye bilinen mahalleciler Osmanlı İstanbul'unda mahallenin geçmesini beklediği ve geçtiği saat belli olan esnafı idi." Yeliz Okay, "Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz", **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2013, S 16, s. 28.

⁶ M. Cengiz Yıldız, "Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinaleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar". **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C 18, S 2, 2008, s. 355.

⁷ Musa Taşdelen, "Şehirle Bütünleşmeyen Nüfusa Bir Örnek: Seyyar Satıcılar". **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, C 4, S 2, 1990, s. 247.

⁸ Musa Taşdelen, (1990: 265)

⁹ Salih Okumuş-Beste Semiha Bahçeci, **Tanzimat Hikâye ve Romanlarında İstanbul Esnafları**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2012, s. 53.

büyük sıkıntı yaşadığı esnaf grubu seyyar satıcılardır.¹⁰ Bir mekâna sahip olmadıkları için sabit esnafa nazaran denetimleri oldukça zordur.¹¹ Daha çok kazanmak adına kanunlara aldırış etmeyerek müşterilerin yoğun olduğu bölgelerde satış yaparlar. Fakat bu, kanunlara göre seyyar satıcıların suç işlediğini gösterir.¹² Buna rağmen “aynı malı satan hiçbir satıcı, diğerinin sokağına ve bölgesine girmez, aynı sokakta satış yapan farklı satıcılar birbirinin yolunu ve sesini kesmezlerdi.”¹³ Seyyar satıcılar, kendi aralarında görünmeyen gizli bir anlaşmaya riayet ederler.

Osmanlı ticaret hayatının farklı bir sesi, rengi ve kokusu¹⁴ olan seyyar satıcılar, genellikle kendilerine özgü kılık kıyafetle ticaret yaparlar. “Giyim kuşamın ana unsurları benzer olmakla birlikte, her esnafın işinin gerektirdiği türde giysi parçaları ile giyim kuşam biçimlerine farklılık kazandırılmıştır. Bu nedenle, giysilerin Osmanlı’da sosyal statünün belirleyicisi olma rolü esnaf giyiminde de görülmektedir.”¹⁵ Bunun yanında satışa çıkardıkları ürünü kendilerine has bir üslûpla bağırarak müşteri çekmeye çalışırlar.¹⁶ Osmanlı’da seyyar satıcılar çok çeşitlidir. Bunlar: turşucu, kestaneci, macuncu, kâğıthelvacı, salepçi, bozacı, dondurmacı, leblebici, şekerci, misvakçı, muhallebici, ciğerci, simitçi, börekçi, seyyar kasap, kebabçı, dönerci, gazete satıcısı, kahveci, yumurtacı, kürdancı, süngerci, kurabiyeci, tatlıcı, çaycı, peynirci, süpürgeci, meyveci, sepetçi, ekmekçi, sütçü, çörekçi, soğancı, kürkçü, saka, sebilci, mumcu, oyuncakçı, tespihçi, çiçekçi,¹⁷ elmacı, şerbetçi, elekçi, ayakkabıcı, arzuhalci, helvacı, sebzeçi, berber, çömlekçi, yazmacı, kokucu, mendilci, gazozcu, kavurmacı, sandviççi, yoğurtçu, kokoreççi ve midyecidir.¹⁸ Ülkemizde seyyar satıcıların ilk örneklerini çerçiler oluşturmaktadır.¹⁹

Tanzimat hikâye ve romanlarında ise simitçi, börekçi, berber, bozacı, kahveci, çiçekçi, kasap, kebabçı, dönerci ve gazete satıcısı gibi seyyar satıcılar üzerinde durulur. Bu esnaflar genellikle çeşitli mal ve hizmet sunan kişiler olarak karşımıza çıkar. Seyyar olarak çeşitli mal satanlar: simitçi, börekçi, kahveci, kasap, dönerci, kebabçı, çiçekçi ve gazete satıcılarıdır. Seyyar hizmet sunanlar ise eskici, arabacı ve seyyar olarak berberlik yapanlar şeklinde sınıflandırılabilir. Ayrıca muhallebici, dondurmacı, leblebici gibi seyyar satıcılardan da sadece isim olarak bahsedildiğini unutmamak gerekir. Bu sebeple seyyar satıcıları mal ve hizmet sunanlar ile sadece isimleri geçen satıcılar olmak üzere üç grupta incelemeye çalışacağız. Son olarak bu makale, 2011 yılında Motif Vakfı tarafından Urfa’da düzenlenen “Uluslararası Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Sempozyumu”nda sunulmuş, ancak tebliğlerin yayınlanmaması nedeniyle tekrar gözden geçirilerek yeni ilavelerle yayına hazırlanmıştır.

1. Tanzimat Hikâye ve Romanlarında Seyyar Satıcılar

1.1. Seyyar Mal Satanlar:

Tanzimat Devri hikâye ve romanlarında seyyar olarak çeşitli mal satan esnaflar vardır. Bunlar genellikle sokak, cadde ve kalabalığın yoğun olduğu bölgeleri tercih ederler. Sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar çalışırlar. Seyyar satıcıların çalışma alanları da “mevsim

¹⁰ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, s. 135.

¹¹ Demirtaş, (2010: 156)

¹² Demirtaş, (2010: 371)

¹³ Evren, (1997: 152)

¹⁴ Evren, (1997: 152)

¹⁵ Doç. Dr. Emine Koca-Doç. Dr. Fatma Koç, “19. Yüzyıl Osmanlı Gezici Esnafının Giyim Kuşam Özellikleri”, *Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Sempozyumu*, 18-20 Nisan 2013.

¹⁶ Ataman, (1997: 189)

¹⁷ Evren, (1997: 156-162); YTD, (1959: 591); Bayram Nazır, *Dersaadet’te Ticaret*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 114-315.

¹⁸ Yusuf Çağlar, “İstanbul Sokaklarında Çınlayan Seda: Seyyar Satıcılar”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: 2009, S 6, s. 123.

¹⁹ Yrd. Doç. Dr. Taner Kılıç, “Kentlerin Değişmeyen Yüzleri: Seyyar Satıcılar (Diyarbakır Örneği)”, *Şehir ve Düşünce*, Yıl: 2015, S 7, s. 144.

şartlarına ve bölgesel özelliklere göre çeşitlilik göstermektedir.”²⁰ Seyyar olarak mal satanlar: simitçi, börekçi, pideci, gözlemeci, kahveci, kasap, dönerci, kebabçı, bozacı, gazete satıcıları ve çiçekçilerdir. Şimdi bunları sırasıyla incelemeye çalışalım:

a. Simitçi ve Börekçi: İstanbul’da simitçi²¹ ve börekçiliğin tarihi çok eskilere dayanır. Bu uzun dönem boyunca dikkati çeken en önemli şey ekmek fırınları ile börekçiler arasında yaşanan rekabettir. İstanbul sokaklarında satılan börekler genellikle evde veya çarşı fırınlarında hazırlanır. Ev börekleri maltız ya da mangal ateşinde, küçük ev fırınlarında veya tepsilerle götürüldüğü semt fırınlarında pişirilir.²² Börekçilerin müşterisi genellikle çarşı esnafı ve bekârlardır.²³ Börekçiler, “Sıcak börek, taze börek...”²⁴ şeklinde bağırarak böreklerini müşterilerine satmaya çalışırlar.

Eski İstanbul’daki simitçiler ile günümüz simitçileri arasında simit satma yöntemleri açısından pek fark yoktur. Eskiden de bazı simitçiler mallarını uzun bir çubuğa geçirir, bazıları bir sepete koyardı. Ancak çoğu, günümüzde de olduğu gibi başlarında tabla, koltukaltlarında katlanabilen sehpalarıyla birlikte sokaklarda ve kahvehanelerde dolaşarak satış yaparlardı. Bir dönem kapalı tablayla satış yapmak mecbur tutulunca simitçiler tablalarını bir kapakla veya simitlerin üstünü harar adı verilen kalın bir dokuma örtüyle kapatırlardı. Evliya Çelebi 17. yüzyıl ortalarında İstanbul’da 70 dükkânda 300 simitçinin çalıştığını, börekçilerin de 4000 kişiden ve 200 dükkândan ibaret olduğunu belirtir. Simitçiler, ya kendi hesaplarına veya fırın çırağı olarak fırın hesabına çalışırlar.²⁵ Sabah simitçileri, güne yeni başlayan müşterilere sabah kahvaltısı için vazgeçilmez ve yolu gözlenen kişilerdir.²⁶ İkinci simitlerinin müşterileri daha çok çarşı ve pazardaki esnaf, öğrenciler ve kahve müdavimleridir. Akşam simitleri mesai saatlerinin bitiminde satılır. Gece simitleri ise gezintiye çıkanlar ve meyhaneye giden ya da dönenler tarafından tercih edilir.²⁷

Simitçiler/börekçiler, Ahmet Mithat Efendi’nin “*Müşahedat*” romanında ele alınır. Yazar, romanda sokaktan geçen simitçi ve börekçiler hakkında çeşitli bilgiler verir. Sabahın erken saatlerinde satışa çıkan, börek veya simit gibi yiyeceklerin hazırlanmasının kolay olmadığını, bu yiyeceklerin unlarının elenmesinden pişirilmesine kadar saatler geçtiğini anlatır. Daha sonra ise okuyucuya, satılan yiyecekleri yapanların sabaha kadar çalıştıkları için uyduklarını, onları satan kişilerin de şimdi meydanlarda olduğunu dile getirir:

“(...) alessabah “Sıcak börek” diye bir adamın geçtiğini işitirsiniz. Yahut, bu sada kulağınızda “sıcak simit” suretinde gelir. Bu satılan böreklerin, simitlerin, dünden veyahut hemen o sabah yapılmış şeyler olduklarına ihtimal veremezsiniz. Unlarının elenmesinden, hamurlarının yoğrulmasından bed ile yufkalarının açılmasına içlerinin tertip olunmasına, pişirilmesine kadar o mamulât için saatler sarf olunmuş ve bu saatler dahi gecenin nısf-ı ahîrinde sayılmıştır. Şimdi satıldığını işittiğiniz bu mamulâtı yapanlar, şimdi uykudadırlar. Onların çalışmakta buldukları saatlerde dahi, şimdi mamulât-ı mezkûreyi satanlar uykudadırlar.”²⁸

²⁰ Prof Dr. Metin Özkul-Gizem Kanyılmaz, “Yoksulluk ve Enformelleşme Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Yaşam Tarzı: Seyyar Satıcılar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2012, C 17, S 1, s. 48.

²¹ “Simitçi esnafının pîri *Reyyân-ı Hindî* hakkında herhangi bir bilgimiz yok. Ancak bu bilgilerden, simidin bu dönemde iki çeşidinin yapıldığını görüyoruz. Birisi büyük, “*araba tekerleği kadar simitler*” ve diğeri küçük “*hurda simitler*.” Fahri Dikkaya, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi”nde Simit ve Simitçiler”, *Millî Folklor*, Kış, S.92, 2011, s. 74.

²² “(...) kalitenin korunması için Eski Esnaf Nizamnamelerinde çarşı börekçileri hakkında, temiz yağ ve malzeme kullanılması önemle öğütlenmiştir. (...) nizamnamede şu hükümler yer almaktadır: Börekçiler koyun etinden kıyma kullanacaklardır, koyun kıymasına başka et karıştırmayacaklardır. Kıymayı soğana boğmayacaklardır, soğan karar olacaktır. Soğanı çok, eti az ve böreğin ekseri yeri boş olmayacaktır. Hamuru âlâ undan tutacaklardır. İç yağı kullanılmayacaktır. Bunlara riayet etmeyen börekçilerin hakkından gelinecektir.” A. Esat Bozyiğit, “Börekçi Esnafı ve Türk Dünyasında Börek Adları”, *Millî Folklor*, S 17, s. 50-51.

²³ Uğur Aktaş, *İstanbul’un 100 Esnafı*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 161.

²⁴ Çağlar, (2009: 132)

²⁵ Aktaş, (2010: 161)

²⁶ Uğur Göktaş. “Kartpostallarda Simitçiler”, *İlgi*. S 91, Kış 1997, s. 9.

²⁷ Göktaş, (1997: 10)

²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*. haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss. 53-54.

Romanda karşımıza çıkan seyyar simitçi ve börekçiler günümüzde de olduğu gibi satışa çıkardığı ürünü bağırarak müşteriye sunmaya çalışır. A. Mithat Efendi'nin romanda bu konulara değinmesi, romanın yazılış amacıyla da bağlantılıdır. Yazar, devrin etkin roman akımlarından doğalcı/natüralizm anlayışına uygun bir eser ortaya koyma amacındadır. Bu durum onun, dışgerçek dünyada bulunan her konu ve duruma el atmasına sebep olur. Emile Zola mektebine mensup yazarların natüralist olma amacıyla insanı çevresiyle birlikte ele alıp değerlendirme arzusu ve vakayı roman kahramanının mizacına göre şekillendirme kaygısı yazarı buna yöneltir. Ahmet Mithat Efendi, 1890'lardaki realizm, romantizm ve natüralizm tartışmalarına "*Müşahedat*" romanıyla katılır. Romanın başına yazdığı önsözde kendine özgü bir natüralizm ve realizm anlayışı ortaya koyar.²⁹

b. Pideci, Gözlemeci ve Seyyar Kahveci: Pideci, gözlemeci ve seyyar kahveci, Ahmet Mithat Efendi'nin "*Müşahedat*" romanında ele aldığı diğer mesleklerdir. Ahmet Mithat, Eminönü iskelesine gider. Buradaki sebze-meyve ticaretini gözlemlemeye başlar. İskele, sebze meyve alışverişi nedeniyle oldukça kalabalıktır. Yazar, bir taraftan iskeledeki hareketlilik hakkında bilgi verirken bir yandan da buradaki seyyar satıcıların neler yaptıklarını anlatmaya çalışır. Bunlar arasında pideci, gözlemeci ve seyyar kahveci gibi seyyar satıcılar bulunur. Müşterilerinin de başka meslek gruplarından "*bahçıvan, hamal, kayıkçı ve madrabaz*" ların olduğunu belirtir:

"Bu mahşerin içinde cabeca ve zaman zaman "sıcak pideler" ve "gözlemeci" ve "sütlü çay" gibi avâzeler dahi işitilir. Şu arada seyyar kahveci kendi etrafında, kimisi ufak iskemlelere oturmuş bulunan bahçıvan ve hamal ve kayıkçı ve madrabaz mahlûtu cemaatlere kahve pişiriyor (...)"³⁰

Seyyar simitçi/börekçi örneğinde olduğu gibi burada da seyyar pideci, gözlemeci ve seyyar kahveci müşteriye sundukları ürünleri bağırarak satma yoluna giderler. Örnekte üzerinde durulması gereken başka bir nokta da bu seyyar satıcıların müşterilerin yoğun olduğu yerlerde çalışıyor olmalarıdır.

Osmanlı'da seyyar satıcıların önemlilerinden birisi de kahvecilerdir. Romandaki seyyar kahveci, yanında küçük iskemlelerle dolaşır. Uygun bir yer bulduğunda müşterilerine kahve sunar. Seyyar kahvehaneler, "mahalle ve çarşı aralarında kahveci esnafı tarafından geçici bir süre kurulup kaldırılan sürekli yer değiştirdiği için belli bir mekâna bağlı bulunmayan kahvehanelerdir."³¹ 19. yüzyılda oldukça yaygın olan bu kahveciler, kahvehanelere ulaşımın zor olduğu yerlerde faaliyet gösterir ve genellikle "bir sırığın ucuna bağladıkları küçük bir ocak ve birkaç fincandan oluşan kahve takımı ile sokak sokak dolaşır, dileylene anında sıcak kahve sunarlardı."³² Kahve Osmanlı'da çok tüketilen içeceklerden biridir. Ancak dini otoriteler ile padişahlık makamının zaman zaman bazı kısıtlamaları bulunur. Hakkında haram veya mekruh tartışmaları yapılır. Ebussuud Efendi, boş vakit geçirilmesine sebep olması ve genellikle ehl-i keyf tarafından içki sonrası tüketmesi nedeniyle haram olduğu yönünde görüş bildirir. Bu konuyla ilgili başka tartışmalar da vardır.³³

²⁹ Tanzimat romancılarının bütün acemiliklerine rağmen çeşitli yenilikler getirdikleri de yadsınmaz. Bu bakımdan *Müşahedat*'ın roman tarihimizdeki yeri çok ayrıdır. *Müşahedat*'ın yazılmasının asıl nedeni, yazarın doğalcı roman türünü denemek arzusudur. *Müşahedat*'a yazdığı önsözden de anlaşıldığı üzere, doğalcı yazarları romanı ciddiye aldıkları, gözleme önem verdikleri ve gerçeği yansıtmak istedikleri için beğenir ama yaşamın sadece çirkinliklerini, toplumdaki ahlaksızlıkları ve kötülükleri sergileyip iyi, güzel ve yüce olandan hiç söz etmemelerine karşı çıkar. Yazar, eğer gerçekliği yansıtacaksa yalnız kötüyü ve çirkinini değil iyiyi ve güzeli de anlatmalıdır. Ahmet Mithat Efendi, insanın ve toplumun övülecek yönlerini yok saymanın ve bunlara gözlerini kapamanın gerçekçilikle bağdaşamayacağı kanısındadır. Yazar, sırf bu yüzden *Müşahedat*'ı da iyiyi ve kötüyü anlatan "tabii" bir romana örnek olarak yazmıştır.

³⁰ Ahmet Mithat Efendi, (2000: 63)

³¹ **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s. 387.

³² Emeksiz, (2009: 135)

³³ Nergiz Önce, "Erken Dönem Hanefî Mezhebi Eserlerinde ve Osmanlı Dönemi Nüküllü Fetvâ Mecmualarında 'Kitâbu'l-eşribe'", **Usûl İslam Araştırmaları**, C 15, S 15, Ocak-Haziran 2011, s. 117; Ayrıca bkz. Abdulkadir Emeksiz, "İstanbul Kahvehaneleri", **Kararların ve Denizlerin Sultanı İstanbul-II**, haz. Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 124; Ataman, (1997: 101); Doç. Dr. Osman Tural, "Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekânı Olarak Kahvehaneler", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 12, S 3, s. 155; Adnan Özyalçın, "Kahvenin Tadı Sohbetindedir", **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2014, S 20, s. 80; Yrd. Doç. Dr. Kadir Ulusoy, "Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü", **Millî Folklor**, Yıl: 23, S 89,

c. Kasap, Dönerci ve Kebapçı: Osmanlı'da koyun ve sığır eti satışı, kasap dükkanlarında olduğu gibi seyyar kasaplar aracılığıyla sokaklarda da yapılırdı.³⁴ Osmanlılarda seyyar kasaplar bir sırıga taktıkları etleri sokak sokak dolaşarak ve bağırarak satma yoluna giderler. Bununla birlikte etleri müşterilerin istediği şekilde keserler ve müşteriye satarlar.³⁵ Işın'a göre Osmanlı'da kasaplar, "salhanelerde hayvan kesimi ve yüzme yapanlar, kasap dükkânlarında çalışanlar ve sokaklarda gezerek et satan çeyrekçiler"³⁶ olmak üzere üç gruba ayrılır. Ahmet Mithat Efendi'nin "Müşahadat" romanında ele alınan konulardan biri de dönerci ve kebabçılardır. İşkeledeki gözlemlerine uzun süre devam eden Ahmet Mithat Efendi geceyi uykusuz geçirir. Bu sırada acıktığını fark ederek bir şeyler yemek için kemerin arkasında bulunan seyyar dönercilerin yanına gider. Bir yandan dönercileri izlerken diğer yandan da bazı gerçekleri anlatmaya başlar:

"Vakıa kemerin arkası caddesinde döner kebablar fırıl fırıl dönüyorlar ve şiş kebabları cızır cızır pişiyorlar, afâka mis gibi kebab kokusu neşrediyorlar ama, kıvırcık etinin okkası sekiz, dokuz kuruş ettiği bir zamanda, kırk paralık kebab ile karın doyurmak mümkün olan şu yerde kebab denilen lühumun mahiyetinden emin olmak kabil midir? Bir ehl-i vukûftan mevsûkiyetini teminle mesmuum olmuştur ki İstanbul'da miktar-ı mecmuu elli binden aşağı tahmin olunmayan kira ve yük ve arabacı beygirleriyle beş binden müteçâviz merkepler meyânında eceliyle ölenler nevadirdendir. Bir hayvan artık istihdam olunamayacak dereceye geldi mi böyle sokak kebabçıları onu bilmübaya müşterilerine ucuz ucuz kebab yedirirlermiş."³⁷

Yazar, koyun etinin okkasının dokuz kuruş olduğu bir zamanda kırk paralık dönerle karın doyurmanın ne kadar doğru olabileceğini sorgulamadan edemez. Çünkü bu, onun için büyük bir çelişkidir. O dönemde elli bin civarında kira ve yük hayvanları ile beş bin civarında eşek arasında eceliyle ölenlerin sayısı bellidir. Fakat o hayvanlardan artık çalışamaz duruma gelenler sokak kebabçıları tarafından müşterilere ucuz olarak sunulur. Ahmet Mithat Efendi, bu haberin inanılacak bir tarafının olmadığını düşünse de haberi veren kişinin makul açıklamalarına kayıtsız kalamaz:

"-Hamd olsun şimdilerde her yerin süpürüntüleri, tanzîfat arabalarıyla taşınıp, tanzîfat maunalarıyla denize nakl olunmaktadır. Bunların hiçbirisinde bir beygir veyahut eşek naşı

2011, s. 162; Yrd. Doç. Dr. Kamuran Sami, "Halk Kültürü Bağlamında Kahvehanelerin Toplumsal ve Mekânsal Dönüşümleri Diyarbakır Kent Örneği", **Millî Folklor**, Yıl: 22, S 85, 2010, s. 161; Sevim Ceylan, "Osmanlı Kahve Kültürü ve Kahvehaneler", **Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu**, Ordu, 28-30 Nisan 2011, s. 346.

Nergiz Önce, "Erken Dönem Hanefî Mezhebi Eserlerinde ve Osmanlı Dönemi Nüküllü Fetvâ Mecmualarında 'Kitâbu'l-eşribe'", **Usûl İslam Araştırmaları**, C 15, S 15, Ocak-Haziran 2011, s. 117; "Kömür derecesinde kavru lan maddelerin tüketilmesinin İslamiyet'e aykırı olduğu gerekçesiyle kahve haram sayılmıştır, verilen fetva üzerine İstanbul'a kahve getiren gemiler, dipleri delinerek batırılmıştır." Abdulkadir Emeksiz, "İstanbul Kahvehaneleri", **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul-II**, haz. Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 124; Ataman, (1997: 101); "Başlangıçta 'kömürleşme derecesinde kavru lan maddelerin insan sağlığına zarar verdiği' şeklinde verilen fetvalar günün beş vaktinde dolmayan mescit ve cami cemaati üzerinde çok da etkili olamayınca din adamlarının kahvehanelerin kapatılmalarına yönelik tepkileri daha da artar. Ulemanın 'kötülükler yuvası kahvehanelere gitmekten meyhaneye gitmek daha evladır' şekline bürünen yaklaşımları kahvenin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri yönündeki eleştirileri geride bırakır. Bu eleştiriler, Osmanlı ulemasının daha önce Mekke uleması tarafından ortaya konulmuş şer'î argümanları aynen benimsediğini de göstermektedir." Doç. Dr. Osman Tural, "Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekanı Olarak Kahvehaneler", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 12, S 3, s. 155; "II. Selim (1566-1574) ile III. Murad (1574-1595) dönemlerinde İstanbul'daki kahvehane sayısı 600'ü geçer. III. Murat (1574-1595) ile I. Ahmet (1603-1617) dönemindeki kahvehanelere getirilen kısa süreli yasaklamalardan sonra IV. Murad (1623-1640) döneminde 1633 Büyük Yangını bahane edilerek kahvehaneler tümden kapatıldı. Kahvehanelere getirilen yasaklardan biri de II. Mahmud (1808-1839) döneminde devlet sohbetinin (siyasetten söz etmenin) engellenmesi oldu." Adnan Özyalçın, "Kahvenin Tadı Sohbetindedir", **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2014, S 20, s. 80.

³⁴ M. Ebru Zeren-Gözde Sazak, "Osmanlı Minyatürlerinde Kasaplık", **Acta Turcica Türkoloji Dergisi**, Yıl: 3, S 2, Temmuz 2011, s. 56.

³⁵ Uğur Gökteş, "Kasaplar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 2003, s. 478.

³⁶ "1830'lu yıllarda Rusçuk'taki sokak kasapları, omuzlarındaki sırtıklardan asılan koyun "çeyrekleri" taşıdıkları biliyoruz. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bir süre yaşayan ressam Mary Alelaide Walker, sokak kasaplarının etlerini at üzerinde taşıdıklarını anlatır. Keçi ve Karaman koyunu etleri satan bu kasaplar, tahtadan kurdukları tezgâhın üzerinde keserlerdi." Priscilla Mary Işın, "Kasaplık Aletleri", **Acta Turcica Türkoloji Dergisi**, Yıl: 3, S 2, Temmuz 2011, s. 33-34-353.

³⁷ Ahmet Mithat Efendi, (2000: 65-66)

görüldüğü var mıdır? Elli, altmış bin hayvan istihdam olunan yerde, günde lâakal yirmi, otuz hayvan telef olmalıdır.”³⁸

Bu sözler Mithat Efendi'nin adeta zihnini durdurur. Çünkü habercinin dediğine göre gereksiz olan her şey arabalarla taşınarak denize atılır. Fakat denize atılan şeyler arasında ne at ne de eşek cesedi vardır. Buradan anlaşılacağı üzere at ve eşekler sokak kebabçılarının yiyecek malzemesi olur.

Ahmet Mithat Efendi'nin dönerciler hakkında verdiği bu bilgiler, o dönemin seyyar satıcıları ile ilgili bazı gerçeklerin ortaya konulmasını da sağlar. Okuyucu, bir nevi uyarılmaya çalışılır. Ayrıca yukarıdaki metinde döner ve kebabların pişiriliş şekli ile fiyatları hakkında da bilgiler vardır. Buna göre kıvrıkcık etinin bir okkası dokuz kuruş, döner, şiş ve kebabların porsiyonu ise kırk paradır. Metinde lira, kuruş ve para birimleri bulunur. Yukarıdaki örnek günümüz ekonomistleri ve fiyat araştırmacılarının dikkatini çekecek önemli bir kaynaktır.

d. Bozacı: Bilinen en eski Türk içeceklerinden birisi bozadır. Boza da kahve gibi Osmanlı'da bir dönem yasaklı içecekler arasına girer. Ebussuud Efendi'nin fetvasına göre bu içeceğin içerisinde sarhoş eden bir madde bulunmasa da mubah görülmez ve bozahaneler kapatılır.³⁹ Bunda bozanın içindeki maddelerin değil de bozayı içen kişilerin ve bozanın içildiği ortamın etkisinin olduğu söylenebilir.⁴⁰ Osmanlı'da bozacılığı daha çok Arnavutlar yapar. Bozacılar, “Bozaaaaaaaacı, boooooozaaaaa!”⁴¹ naralarıyla bozalarını müşterilerine satmaya çalışırlar. “*Müşahedat*” romanında Ahmet Mithat Efendi, bozacılar hakkında bilgiler verir. Kendisi bozayı çok sevdiği için günde birkaç kere yoldan geçen bozacıdan boza alır. Bozacı da gün içinde yapılan bu alışverişten hayli memnun kaldığından evin önünden ayrılmaz:

“(…) Fakat bozacı alışmış. Saat-i merhûnesinde kapının önünden ayrılmak bilmez ki. “Ha boza”, Mırmırık boza”, “Kaymak gibi boza” nağraları yekdiğerini takip ediyorlar. Cevdet'se bozanın aduvv-ı ekberi. Oğlancağız nihayet kapıyı açıp, bozacıyı çağırarak ve o akşam alınabilmesi memul olan bozanın parasını Arnavuta bahş ederek “Hemşehri” Boza merakında olan adam burada misafirdi. Gitti. Rica ederim artık bizim kapının önünde bağırıp durma” diye zavallı bozacıyı tatmîr ederek gönderdi.”⁴²

Yazar, bu romanını gerçek olaylardan yola çıkarak kaleme alır. O, “*Müşahedat*” romanını yazarken geç saatlere kadar sokaklarda gözlem yapar. Bunun için de kardeşi Cevdet Bey'in evinde misafir olur. Cevdet Bey, bozacının sürekli kapıda “Ha boza”, Mırmırık boza”, “Kaymak gibi boza” şeklindeki bağırımlarından rahatsız olur. Alıntıdan da anlaşılacağı üzere bozacı bir Arnavut'tur. Bozayı, kendi yöresinin ağzıyla bağırarak satma yoluna gider. Ahmet Mithat Efendi'nin evde bir müddet misafir olarak kaldıktan sonra gitmesi ile bozacının da evden ayağı kesilir.

e. Gazete Satıcıları: XIX. yüzyılın başlarında gazeteler sadece sabit dükkânlarda, Beyoğlu'ndaki kitapçılarda, bazı tütüncü dükkânları ile sahalarda satılırdı. Gazete satıcıları başbayi, bayi ve müvezzi olarak üçe ayrılır. 1850'li yıllardan sonra son haberleri veren ilave yayın sayısının artmasıyla beraber, müvezzi denen gazete satıcılarının sayısı da artmaya başlar. Dağıtıcılar Babîlî ve Beyoğlu'ndaki matbaaların önünde birikir, çıkan gazeteleri alıp iskele, pazaryeri ve meydan gibi satış yerlerine gitmek için adeta birbirleriyle yarışır. Bu gazeteler, müvezzilerin “yazıyor” sesleri arasında ve gazete satış saatinin dışında satılmaya başlayınca hükümet, habere heyecan katarak ve reklamlar yaparak gazete satılmasını yasaklar. Gazete dağıtıcılığı Meşrutiyet

³⁸ Ahmet Midhat Efendi, (2000: 66)

³⁹ “Çevreye ve halka rahatsızlık veren işyerlerinin de kapatma cezasına tabi tutuldukları ile ilgili yaygın örnekler arasında, bozahaneler gelmekteydi. Bu kapsamda, bazı bozahaneler, içki sattıkları için ve buralara uygunsuz kişilerin girmesi nedeniyle fitne yuvası haline geldiklerine hükmedilerek kapatılmışlardı. Yine, cami yakınlarında faaliyet gösteren bozahanelerin müdâvimleri, fazla gürültü yaparak cami cemaatini rahatsız ettiklerinden, söz konusu bozahanelerin kapatılması için fetva verilmişti.” Doç Dr. Bayram Nazır, “Osmanlı'da Esnafa Verilen Cezalar”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: 2013, S 18, s. 81.

⁴⁰ Önce, (2011: 119);

⁴¹ Çağlar, (2009: 131)

⁴² Ahmet Midhat Efendi, (2000: 240)

devrinde hayli önem kazandıysa da yayın sayısının artmasıyla beraber sayıları hızla yükselen sabit gazete bayileri yaygınlaşır. Buna paralel olarak sayıları gittikçe azalan müvezzilerin bazıları “meyhane baskısı” denen erken baskıları satmaya başlar.⁴³ Gazete satıcıları da, tıpkı diğer seyyar satıcıların yaptığı gibi bağırarak çevrelerinde biriken kalabalığa gazetelerini satmaya çalışırlar.⁴⁴

Gazete satıcılarına, Ahmet Mithat Efendi'nin “*Cellât*” adlı romanında rastlanır. Roman, Fransa topraklarında geçer. Buradaki gazete satıcıları çocuklardır. Ayrıca bu satıcıların belli bir mekânları da yoktur. Bu nedenle gazetelerini, sokak sokak dolaşarak ve o günün manşetinde bulunan önemli olayları yüksek sesle bağırarak suretiyle satmaya çalışırlar: “Bir de sokakta bir gazete satıcısı çocuğun “Yarınki mahkûm! Yeni risale! Esrâr-ı acîbe!” diye haykırdığını işitmesin mi?”⁴⁵

Eserde, satıcıların kazançları ile satış şekilleri hakkında da bilgiler verilir: “(...) Üzerinde meccanen verilirse de satıcıları teşvik için “müşterilerin verecekleri ellişer santim satıcılara aittir” ibaresi yazılıydı.”⁴⁶ Ayrıca sokakta gazete satan çocukların aşırı derecede gürültücü ve yaygaracı oldukları da tasvir edilir:

“Gazete satıcılarının yaygaraları, gürültüleri her yerde meşhurdur. Bu ilâveyi satanların gürültüleriye sair ilâveler dahi makis olamazdı. (...) Her biri tabanları yanmış it gibi seğirtip koşar. Bir kimse bir ilâve alacak olsa nefesi nefesini takip eden çocuğu durdurabilip de ilâveyi almak âdeta bir muvaffakiyet sayılır.”⁴⁷

Seyyar olarak gazete satan satıcıların da gazetelerini bağırarak sattıkları görülür. Ayrıca bu satıcıların mallarını satarken hızlı hareket ettiklerini de anlamak mümkündür. Bunun yanında gazete satıcılarının çocuklar olması da dikkate değerdir.

f. Çiçekçiler: Çiçek, Türk halkı için her dönem önemlidir. İstanbul sur dışında, Boğaziçi ve Üsküdar'da büyük ve meşhur çiçek bahçeleri vardır. Bazı çiçekçiler işlerini sadece bir çiçek üzerinden yürütür. Örneğin sadece gül veya sümbül, karanfil, fulya yetiştirirler.⁴⁸ Çiçekçilere Tanzimat hikâye ve romanlarında az rastlanır. Çiçekçiler, genellikle bir mekâna/dükkâna sahiptirler. Ayrıca dükkân haricinde çiçek satanlar da bulunur. Bu tarz seyyar çiçek satanlar daha çok işlek cadde, sokak ile sinema ve tiyatro gibi insanların çok olduğu yerleri tercih ederler.

Seyyar çiçekçilere, Ahmet Mithat Efendi'nin “*Letaif-i Rivayat*” adlı eserinin on dokuzuncu hikâyesi olan “*Diplomalı Kız*” da rastlanır. Hikâyeye mekân olarak Fransa toprakları seçilmiştir. Hikâyenin kahramanı Juli, zengin bir ailenin çocuğudur. Ancak zamanla sağlık sorunları yaşayan babasının maddi durumu bozulmaya başlar. Üniversiteyi iyi bir derece ile bitiren Juli, çalışmak ve aile bütçesine katkıda bulunmak üzere iş aramaya başlar. Fakat iş bulamaz. Çaresizlik içinde kıvranan Juli, sokakta karşılaştığı cenaze arabasından düşen kocaman bir buket çiçeği alarak hemen bir çiçekçi dükkânına gider. Oradan çiçek fiyatlarıyla ilgili gerekli malumatları aldıktan sonra, elindeki buketten küçük demetler hazırlar. Bir tiyatronun önüne giderek bunları satmaya başlar. Başlangıçta fazla ilgi görmez. Çiçekleri satmanın daha kolay bir yolunu aramaya başlar. Juli çiçeklerini, Fransa'nın en güzel şairlerinin şiirleriyle takdim ederek onların ilgisini çekmeye çalışır. Çok büyük bir rağbet görür ve kısa zamanda elindeki çiçeklerin tamamını satar.⁴⁹ O gece hayli para kazanan Juli, iyi satış yapmak için sadece güzel konuşmak değil güzel giyinmek de gerektiğini fark eder. Hemen güzel bir elbise alır. Yeni elbisesi ve yeni şiirler eşliğinde çiçeklerini daha gece yarısı olmadan bitirir. Eline yaklaşık beş yüz frank geçer.⁵⁰

⁴³ Aktaş, (2010: 90)

⁴⁴ Seda Yeşildal, “Sokak Müzisyenleri”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: 2009, S 5, s. 73.

⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi. *Cellât-Esrâr-ı Cinâyât*. haz. Nuri Sağlam-Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 82.

⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, (2000: 82)

⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, (2000: 96)

⁴⁸ Nazır, (2011: 267)

⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi. *Letaif-i Rivayat*. haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 631.

⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, (2001: 641-642)

“(…) Juli’nin şöhreti arttıkça artarak her gece fûruht eylediği buketlerin a’dâdı iki yüz elliye kadar varmış ve bunların yekun varidatı da beş yüz franga takarrüp etmiş idi. Beş yüz frank! Az para mı? Artık buketleri Juli kendisi yapmıyor idi. Mahut şükufeci karı bunları yaptırıp Juli için beheri yüzer buketi havi olarak her akşam üç sepet tehyie ettiriyor idi ki bunların ikisi behemehal satıldığı hâlde üçüncüsü yarıdan aşağı veyahut yarıdan biraz yukarı olarak dükkana avdet eyliyor idi.”⁵¹

Juli’nin kısa zamanda çok para kazanması aslında yeni bir imaj ve satış tekniğiyle alakalıdır. Güzel giyinmek ve Fransız şairlerinden şiirler okuyarak çiçekleri takdim etmek herkesin dikkatini çeker ve kısa zamanda onun şöhret kazanmasına neden olur. Çiçek-şiir ilişkisini kurarak yeni bir satış tekniği yakalayan Juli, bu sayede insanları etkilemeyi de başarır.

1.2. Seyyar Hizmet Verenler:

Tanzimat Devri hikâye ve romanlarında seyyar hizmet veren esnaflar genellikle müşterilerinin günlük ihtiyaçlarını kolaylaştırıcı yönleriyle okuyucu karşısına çıkarlar. Bu devir eserlerinde seyyar hizmet sunan esnaflar eskici, arabacı ve seyyar berberlerdir.

a. Eskiciler: Yaz başlarında evlerde yapılan genel temizlikten sonra ortaya çıkan ve bir daha kullanılmayacak eşyalar eskicilere verilir. Eskiciler genellikle kış başı ve kış sonu çalışırlardı. II. Meşrutiyet’e kadar bu işi yapanlar genelde Yahudilerdi. Sırtlarında büyük bir çuval, başlarında kalıpsız fes, bacaklarında ince bir şalvarla “eskiler alayım”, “Eski lastikler alayınım...”⁵² diye bağırarak dolaşırlar, topladıkları malları bitpazarı esnafına satarlardı. Bu eskicilerin bir kısmı kaçak ve hırsızlık malı eşyaların alım satımıyla da uğraşırlardı. Eskiciler aldıkları eşya karşılığında para verdikleri gibi, ödemeyi sürahi, bardak, leğen gibi eşyalarla da yaparlardı. Günümüz İstanbul’unda bu eskiciler, üzeri tepeleme plastik eşyayla dolu bir el arabasıyla gezen esnaf tipine dönüşmüştür.⁵³ Aktaş, böyle dese de artık el arabalı satıcılara da rastlamak pek mümkün değildir.

Bu devir eserlerinde eskiciler genellikle maddî durumu bozulan roman ve hikâye kahramanlarının ellerinde bulunan eşyalarını gerçek değerinden daha az bir fiyata satın almaları durumunda görülür.⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi’nin “*Karnaval*” adlı romanında roman kahramanı Ermeni Madam Hamparson kocasını başka bir adamla aldatır ve kocası tarafından dövülerek evden kovulur. Madam Hamparson, yardımcısı Madam Küpeliyan ile Beyoğlu’nda küçük bir evde önce ellerinde bulunan ziynetleri satarak, bunlar tükenince de giyim kuşam eşyalarından biraz eskiyenleri Yahudi eskicilere vererek birkaç kuruş kazanmaya çalışırlar:

“(…) Bu iki kadının hâlleri o kadar müşkilât kesbeylemişti ki zinetlice ruba falan hepsi satılıp ekmek parası ittihaz edildikten sonra Madame Küpeliyan artık eskice potin ve şapka gibi şeyleri dahi eskici Yahudilere birkaç kuruşa satarak onunla biraz ekmek tedarik edebilirdi (...)⁵⁵

Ahmet Mithat’ın “*Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*” adlı romanında da eskici Yahudilere rastlanır. Bu romanda Bekir Bey, cimri oluşuyla okuyucu karşısına çıkar. Bekir Bey o kadar cimridir ki “bir para masrafı canından bir parça koparmak”⁵⁶ ile eş değerdir. Bekir Bey bir gün kendisine çok ucuza bir köle satın alır. Bu kölenin adı Arslan’dır. Arslan, bir hattattan ders alarak az bir zamanda yazısını geliştirir ve yazdığı yazılardan para kazanmaya başlar. Zamanla kazandığı paralar ile üstüne başına çeki düzen verir, mahallede en şık giyinen delikanlılar arasına girer. Arslan’ın kendi giysilerini kendisinin alması ise Bekir Bey’i Arslan’a kendi eski elbisesini ona vermekten kurtarır. Bu durumda Bekir Bey eski elbiselerini Yahudi eskicilere satarak birkaç kuruş kazanır: “(...) evvelleri gibi senede bir kat kendi eski elbisesini Arslan’a vermeye hacet

⁵¹ Ahmet Mithat Efendi, (2001: 643)

⁵² Çağlar, (2009: 132)

⁵³ Aktaş, (2010: 78)

⁵⁴ Okumuş-Bahçeci, (2012: 65)

⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi. *Karnaval-Vah*. Hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 250.

⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi. *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*. haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 337.

kalmayarak, eskici Yahudi'ye satıp, beş kuruş olsun alıyor.”⁵⁷ Örnekten de anlaşılacağı üzere eskici, birebir okuyucu karşısına çıkmaz. Eskiciden sadece isim olarak bahsedilir.

Yine Ahmet Mithat Efendi'nin “*Letaif-i Rivayat*” adlı eserindeki yirminci hikâye olan “*Diplomalı Kız*” da Juli'nin ailesi, babasının işlerinin bozulmasıyla fakir düşer. Kısa bir süre sonra baba Jan Döpre hastalanır ve onun tedavisi için gereken para eşyaların satılmasıyla karşılanır. Hatta bir seferinde kitaplar çok ucuza ekiciye satılır. Evde okuyacak kitap kalmaz. Polini, kocasına kitapların tamamının eskiciye satıldığını şöyle anlatır:

“Neyi okuyacak? Okuyacak kitap kaldı mı? Geçen hafta gerek senin ve gerek onun ne kadar kitabı var ise hepsini eskiciye verdim. Ne tuhaf şey! Elli cilt kitap ancak dört frank getirebildi. Bunları almak için seksen franktan ziyade para verilmiş idi.”⁵⁸

Hikâyenin bu bölümünde satılan kitapların değerleri ile eskicilere ne kadar fiyat ile satıldığı anlatılır.

Eskiciler, roman ve hikâyelerde birebir olarak görülmezler. Sadece kahramanların zor zamanlarında satmak zorunda kaldıkları eşyaları satın almak üzere ticari bir meslek olarak karşımıza çıkar. Ayrıca bu eserlerde eskicilerin gayrimüslim tebaadan oldukları da görülür.

b. Arabacılar: Genellikle ayaktakımından olan arabacılar, kendilerine has giyimleri ve belli bir çalışma sistemine sahiptir. Arabaların şehir içinde kullanılması Tanzimat'tan itibaren yaygınlaşmaya başlar. Sultan Abdülmecid devrinde ise araba merakı adeta bir salgına dönüşür. Özellikle mesirelerin etrafı arabalarla dolup taşar.⁵⁹

Bu devir eserlerinde ele alınan arabacılar, genel olarak roman kahramanlarının güç durumlarında onları evlerine götürmek veya seyahate çıkan kahramanları şehir turu yaptırmak amacıyla görülürler.⁶⁰

Ahmet Mithat Efendi'nin “*Henüz 17 Yaşında*” adlı romanında roman kahramanlarından Ahmet ve Hulusi Efendiler bir gün Beyoğlu'na tiyatro izlemeye giderler ve tiyatro çıkışında yağmura tutulurlar. Vakit geç olduğu için araba bulmak oldukça zor ve pahalıdır. Zira arabacılar Beyoğlu'ndan İstanbul'a geçmek için fazla ücret istemektedirler. Fakat iki arkadaşın yapacak başka çareleri kalmadığından araba kiralamak zorunda kalırlar:

“Hulusi Efendi arabacıya seslenip İstanbul'a kaç kuruşa gideceğini sordu, herif ‘yedi mecediye’ demesin mi? Bir para aşağı olmayacağını kat’iyen söyledi.

-Canım, bu ne rezalet?

-Efendim köprü açıktır, ta Adapazarı'ndan gideceğiz.

-Vakıya öyle! Şimdi Galata Köprüsü açılmıştır sandal ile de geçilmez.

-Efendim! O kadar dolaştığı hâlde dahi gidip gelmek için mecediye'nin birisini köprüye vereceğiz demektir.”⁶¹

Romanda ele alınan arabacı, müşterilerinin zor durumlarından faydalanmak isteyen kurnaz bir tiptir. Ayrıca sıkı bir pazarlıkçı olduğu da dikkatlerden kaçmaz.

Ahmet Mithat'ın “*Ahmet Metin ve Şirzad*” adlı romanında da tekrar karşımıza çıkan arabacılar, roman kahramanlarına şehir turu yaptırmak gayesiyle orada bulunurlar. Eserde mekân olarak İtalya toprakları tercih edilir. Romanda Ahmet Metin ve arkadaşları İtalya'nın Messina şehrinde Fener Burnu'nu gezmek için araba kiralarlar:

“(…) Seyahatnamelerin tavsiyesi ve çihilyle fenerde ne kadar oturulacağı evvelce bi't-tayin ona göre kirası kesildikten sonra arabaya binildi. Zira “Pazarlıksız giren haksız çıkar.” darbimeselinin hükmüne en ziyade muvafık olan yer İtalya'dır. Şehre on iki kilometre mesafesi olup araba ile bir buçuk saatte varılan bu mesireye gidip gelmek ücreti resmî tarifeye altı buçuk

⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, (2000: 338)

⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, (2001: 611)

⁵⁹ Aktaş, (2010: 32)

⁶⁰ Okumuş-Bahçeci, (2012: 88)

⁶¹ Ahmet Mithat Efendi. *Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım*. haz. Nuri Sağlam-Kâzım Yetiş-M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 15.

frank olmak üzere kaydolunmuş ise de orada geçirilecek saatler için arabacıları istedikleri gibi arsızlıktan men'edebilecek hiçbir nizam kaydı yoktu."⁶²

Bu romanın ilerleyen sayfalarında Ahmet Metin ve arkadaşları yine İtalya'nın Sicilya bölgesindeki Monreale şehri civarına gezinti düzenlemek için tekrar araba kiralarlar. Ahmet Mithat, burada arabaların saat hesabıyla işlediklerini ve kira ücretlerinin ne şekilde belirlendiğini anlatır:

"(...) ertesi gün Ahmet Metin yine saat hesabıyla araba tutarak şehrin etrafını da refikasıyla beraber geşt ü güzara başladı. Daima "saat hesabıyla" kaydına bizi mecbur eden şey buralarda gezen yolcuları da böyle bir mecburiyet altında bulundurur. Zira arabalar için her ne kadar resmî tarifeler var ise de bunlara pazarlıksız, mukavelesiz binildiği hâlde arabacıları elinden kolaylık ile kurtulmak kabil olamaz. Saat hesabıyla olunca habisler o kadar hud'akârlık edemezler. Yapsalar yapsalar küsuratı da tam saat yapabilerik insanı o nispette dolandırabilirler."⁶³

Ahmet Mithat Efendi, müşterilerin bu arabalara pazarlıksız binmemeleri gerektiğini aksi halde kolaylıkla dolandırılacakları konusunda okuyucusunu uyarır. Ayrıca arabacıların oldukça kurnaz olduklarını ve İtalya'da arabacılar için herhangi bir kanunun bulunmadığından da bahseder. "*Paris'te Bir Türk*" romanında ise, kendisini çok şaşırtan ve daha çok Doğu kültürlerine mahsus bahşiş vermenin Avrupa'da adeta bir gelenek haline geldiğini ifade eder:⁶⁴

"Vâkıâ arabacıların ücret-i muayyeneden başka bahşiş nâmiyle birşey talebine nizâmen hakları yoksa da bahşiş konusunda Paris, İstanbulumuzu fersah fersah geçmiş ve yirmi santimlik bir kahve içildiği zaman bir yirmi santim dahi uşağa bahşiş vermemek bayağı hareketi mültelzim bulunmuş olduğundan arabacılar hilaf-ı nizam şarap parası vermek dahi yolcuların mecburiyeti cümlesine dâhil olmuş kalmıştır."⁶⁵

Yine Ahmet Mithat Efendi'nin "*Mesâil-i Muğlaka*" romanında da bahşiş âdetinin sadece arabacılar mahsus bir şey olmadığını her meslekten esnafın ya da memurun bahşiş ile iş yaptığı vurgular.⁶⁶

Tanzimat Devri romanlarında ele alınan arabacılar, daha çok Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde göze çarpar. Bunun yanında arabacıların nasıl bir esnaf grubu olduğu ve araba ücretlerinin nasıl hesaplandığı hakkında da bilgiler verilir. Ayrıca arabacıların, hizmetleri karşılığında aldıkları ücretlerin yanı sıra bahşiş da aldıkları ve bunun Avrupa'da da çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

c. Seyyar Berberler: İstanbul'da kendilerine ait dükkânları bulunan berberlerin bazıları hamamlarda tellaklık da yapar.⁶⁷ Ancak bunların dışında seyyar hizmet sunan berberler de vardır.⁶⁸ "Sokaklarda, iskelelerde, meydanlarda uşak, ırgat, beygir sürücüsü, arabacı, kayıkçı, hamal güruhunu tıraş eden ayak berberleri, zamanımızda tamamen tarihe intikal etmiştir."⁶⁹ Seyyar berberler çoğunlukla "lumpen olarak adlandırabileceğimiz, ekonomik durumu yeterli olmayan

⁶² Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzad*, haz. Sacit Ayhan-Levent Ali Çanaklı, Dörtrenk Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 307.

⁶³ Ahmet Midhat Efendi, (2011: 352)

⁶⁴ Prof. Dr. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 78.

⁶⁵ Ahmed Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, (1293) 1876, s. 121.

⁶⁶ Ahmed Midhat Efendi, *Mesâil-i Muğlaka*, İstanbul, (1316) 1898, s. 55-56.

⁶⁷ Sadık Müfit Bilge, "Osmanlı İstanbul'unda Berber Esnafı", *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu II*, 27 Mayıs - 29 Mayıs 2014, s. 192.

⁶⁸ Bu berberler hakkında en ayrıntılı bilgiyi Münir Süleyman Çapanoğlu vermiştir: "... 1908-1912 arası sakal tıraşına on para, saçla beraber kırk para alırlardı. Ekserisi eski güzel tabiri ile hamdest, önlerinden kalkan müşterilerin yüzlerinde daima ustura çentikleri görülürdü. Enseyi ustura ile kazırlardı. Bu şekilde tıraşlarda saç, ensede dümdüz bir hattı fasıl şeklini alır, buna da 'Yenicami İşi', 'Tahtakale İşi' yahut 'Acem tıraşı' denilirdi. Bazen de bütün saçlar kesilir, yalnız tepede bir tutam saç bırakılır, bunun üstüne de 'Ayıp Kapatın' yahut 'Kelörten' tabir edilen kalıplara vurulmuş bir fes oturtulurdu. Bıyık düzeltmeleri de kendilerine mahsustu, yalnız alt tarafından dümdüz kesilir, uçları gayet sivri bırakılırdı. Sonra çürük fındık yağı yahut hacıyağı ile bükülür, burulurdu. Buna da 'Bıyık Terbiyesi' denilirdi. Bazı gür kaşlı müşterilerinin, talep üzerine kaşlarını da düzeltirlerdi. Ayak takımından, hane berduş boyundan uygunsuz gençler de kaş inceltirlerdi. Ayak berberlerinin çoğunun esnaf ruhsat tezkeresi yoktu, belediye çavuşlarının baskınlarına uğrar idi; çavuşun geldiğini görmez hemen iskemlesini, seyyar mangalını, zembilini alıp kaçar, müşterilerini, yüzünün bir tarafı tıraşlı, öbür yanı tıraşsız ve sabunlar içinde bırakırlardı." Evren, (1997: 40)

⁶⁹ Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003, s. 58.

kişilerin ucuz tıraş gereksinimlerini karşılarlar ve onların topluca buldukları yerlerde gezip ‘Lahana kadar baş, on paraya tıraş’⁷⁰ diye bağırarak müşteri toplarlardı. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*’sinde, seyyar berberlerin dükkânlarının bulunmadığını ve bunların 2000 kişiden ibaret olduklarını belirtir. Hepsinin temiz, derli toplu gençler olduğunu söyler.⁷¹ Berberler tıraş dışında dişçilik, sünnetçilik, sülük yapıştırma, kan alma gibi işler de meşgul olurlar. Hatta cilt hastalıklarına iyi gelen ilaç yapımının yanında cerrahlık yapanlara da rastlanır.⁷² Hatice Bayraktar berberlerin kıyafetleri hakkında şu bilgileri aktarır: “Berberlerin kıyafetleri 1876 yılına kadar ‘kadim tarz’ denilen türden olup, ayaklar çıplak, kollar sıvalı bir şekilde işlerini icra etmektedirler. Böylece berberin temizliğinden müşteri emin olabilmektedir. Ayrıca gömleklerinin üzerine göğüs kısmı işlemeli fermene veya cepken giymekte, bellerindeki kuşağın üzerine de ibrişimden bir gömlek bağlamaktadırlar.”⁷³

Ahmet Mithat Efendi’nin “*Müşahedat*” adlı romanındaki seyyar satıcılar arasında seyyar bir berber bulunmaktadır: “(...) Burada bir seyyar berber, yine bu mahlûttan birisinin ya kafasını, ya çenesini tıraş ediyor.”⁷⁴ Buradaki seyyar berber insanlara hizmet vermek için var gücüyle çalıştığı görülür. Bilhassa kalabalığın yoğun olduğu bölgeleri tercih eder. Tıraş ettiği müşteriler arasında “bahçıvan, hamal, kayıkçı, madrabaz” meslek sahipleri de vardır.

1.3. Sadece İsimleri Geçen Seyyar Satıcılar:

Tanzimat Devri hikâye ve romanlarında sadece isim olarak ele alınan seyyar satıcılar da vardır. Rezaizâde Mahmut Ekrem’in “*Araba Sevdası*” adlı romanında bahsi geçen seyyar satıcılar, sadece isim olarak geçer. Roman kahramanı Bihruz Bey, güzel bir havada gezmek için gittiği Çamlıca bahçesinde çeşitli seyyar satıcıları ve bu seyyar satıcılardan alışveriş yapan müşterileri gözlemler:

“(...) bu karmakarışık kalabalığın gulgule-i mevâridât ve muhaverâtına ve kahveci tâbillerinin “ikişerli, bir sade, üç lokum!” yollu haykırmalarına –muhallebici, dondurmacı, leblebici... Eğlencelik şamfistikçi, şekerci, simitçi gibi- hiçbir mesireden eksik olmayan satıcıların mütenevvi sada ve edalarla bağırıp çağırımlarına (...) öte tarafta mâruf sıgar ve kibar Çamlıca âb-ı hoşgüvârının menbaı karibinde hayme keşa-yı karar olan kebabçının kızgın ateş üzerinde mâi ve yağlı dumanları buram buram çıkıp etrafa yayılan köftesinden, kebaptan, ciğer tavasından, piyazlı fasülye salatasından münteşir revâyih-ı iştiha fersânın hevâ-yı pâk-i nesimiye iktihâmı o mevki-i müstesnayı tertipsiz, letâfetsiz, zevksiz, liyakatsiz bir sûrgâha döndürmüştü.”⁷⁵

Bu romandaki seyyar satıcıların da ürünlerini bağırarak sattıkları görülür. Ayrıca satıcıların ürünleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Ancak seyyar satıcılar hakkında detaylı bilgiler verilmez. Ahmet Mithat Efendi’nin “*Müşahedat*” romanında iskeledeki kalabalıklar arasında seyyar satıcıların “bahçıvan, hamal, kayıkçı ve madrabaz” gibi müşterileri bulunduğu ifade edilir. Bu meslek grupları da sadece isimleriyle geçer, herhangi bir faaliyetleri yoktur.

Sonuç

Tanzimat hikâye ve romanlarında işlenen konulardan biri de ticarettir. Bu eserlerde esnaf ve ticarethanelerle ilgili verilen bazı bilgiler dönemin ticaret hayatını yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Ticaret piyasasının önemli kollarından biri olan seyyar satıcılar da hem ekonomik yapı bakımından hem de kahramanların yaşayışlarını ve yazarın vermek istediği mesajlar bakımından

⁷⁰ Evren, (1997: 40).

⁷¹ Seyit Ali Karaman-Yücel Dağlı (haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 492.

⁷² Nalan Turna, “On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Berber Olmak, Berber Kalmak”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, S 9, 2006, s. 174.

⁷³ Hatice Bayraktar, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Tekirdağ Kazası*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011, s. 102.

⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi, (2000: 63)

⁷⁵ Rezaizâde Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, yay. haz. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, ss. 101-102.

dikkate değerdir. Romanlar her ne kadar bir kurgunun ürünü de olsalar kahramanlar gerçek hayatta olduğu gibi bir dünyada yaşarlar. Bu bakımdan seyyar satıcıların roman ve hikâyelerde ayrı bir işlevi vardır.

Tanzimat devri hikâye ve romanlarında kendilerine az da olsa yer bulan seyyar satıcılar, daha çok Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde karşımıza çıkarlar ve genellikle gelir düzeyi düşük halka hizmet verirler. Daha derli toplu olması bakımından bu çalışmada ulaşılabildiğimiz sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Seyyar satıcılar, mal satanlar ve hizmet sunanlar olarak iki grupta ele alınır. Buna göre mal satanlar: Simitçi, börekçi, pideci, gözlemci, kahveci, kasap, dönerci, kebabçı, bozacı, gazete satıcıları ve çiçekçilerdir. Seyyar hizmet verenler ise eskici, arabacı ve seyyar berberlerdir.

2. Seyyar satıcıların çalışma yerleri belirlenmemesine rağmen aynı malı satan satıcılar diğerlerinin bölgesine müdahale etmez. Kendi aralarında görünmeyen gizli bir anlaşmaya riayet ederler.

4. Bu esnafın çalışma alanlarıyla ilgili çeşitli kanunların çıkarıldığı görülür. Fakat bunların uygulanmasında sıkıntılar yaşandığı anlaşılır.

5. Tanzimat hikâye ve romanlarında hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki seyyar satıcılar hakkında bilgiler verilir. Gazete satıcılarının çocuk olması dikkat çekicidir. Yurt dışına yapılacak seyahatler için özellikle seyyahların tavsiye ve önerileri dikkate alınması istenir.

6. Bazı seyyar satıcılardan sadece isim olarak bahsedilir. Herhangi bir faaliyetleri yoktur.

7. Esnaf müşteri ilişkisi gözler önüne serilir. Bazı meslek sahiplerinin giyim kuşamlarına dikkat ederek yeni bir imaj ve satış tekniği geliştirdikleri görülür. Fakat bazı seyyar satıcıların müşterilerine karşı hayli kurnaz davrandıkları, güvenilirliklerini yitirdikleri belirtilir. Ürünlerinin bayat ve kalitesiz olduğu hatta yasak yolla temin edilmiş olabileceği anlatılır. Çok ucuza döner ve kebab satan seyyar satıcıların büyük ölçüde at ve eşek etini kullandıkları ifade edilir.

8. Ayrıca çeşitli ürünlerin yapılış şekli ve fiyatları konusunda da bilgiler vardır. Lira, kuruş ve para gibi para birimleri bulunur.

Sonuç olarak, Tanzimat hikâye ve romanlarında yer alan çeşitli seyyar satıcılar üzerinde durularak kendi dönemlerindeki çalışma alanları, satış teknikleri ve müşteri ile olan ilişkileri anlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA:

- Ahmed Midhat Efendi, **Mesâil-i Muğlaka**, İstanbul, (1316) 1898.
 Ahmed Midhat Efendi, **Paris'te Bir Türk**, Kıranbar Matbaası, İstanbul, (1293) 1876.
 Ahmet Midhat Efendi, **Ahmet Metin ve Şirzad**, haz. Dr. Sacit Ayhan-Dr. Levent Ali Çanaklı, Dörtrenk Yayıncılık, Bursa, 2011.
 Ahmet Midhat Efendi, **Cellât-Esrâr-ı Cinâyât**, haz. Nuri Sağlam-Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
 Ahmet Midhat Efendi, **Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar**, haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
 Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım**, Hzl. Nuri Sağlam-Kâzım Yetiş-M. Fatih Andi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
 Ahmet Midhat Efendi, **Karnaval-Vah**, haz. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
 Ahmet Midhat Efendi, **Müşahadat**, haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
 Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat**, haz. Dr. Fazıl Gökçek-Dr. Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
 AKTAŞ Uğur, **İstanbul'un 100 Esnafı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010.
 ATAMAN Sadi Yaver, **Türk İstanbul**, yay. haz. Süleyman Şenel, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
 BAYRAKTAR Hatice, **XIX. Yüzyılın Ortalarında Tekirdağ Kazası**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011.
 BİLGE, Sadık Müfit, "Osmanlı İstanbul'unda Berber Esnafı", **Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu II**, 27 Mayıs-29 Mayıs 2014.
 BOZYİĞİT A. Esat, "Börekçi Esnafı ve Türk Dünyasında Börek Adları", **Millî Folklor**, S 17.

- CEYLAN Sevim, “Osmanlı Kahve Kültürü ve Kahvehaneler”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu**, Ordu, 28-30 Nisan 2011.
- ÇAĞLAR Yusuf, “İstanbul Sokaklarında Çınlayan Seda: Seyyar Satıcılar”, **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2009, S 6.
- DEMİRTAŞ Mehmet, **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010.
- DİKKAYA Fahri, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Simit ve Simitçiler”, **Millî Folklor**, K1ş-S 92, 2011.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994.
- EMEKSİZ Abdulkadir, “İstanbul Kahvehaneleri”, **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul-II**, haz. Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- EVREN Burçak, **Osmanlı’da Esnaf ve Örgütleri**, Ray Sigorta A.Ş., İstanbul, 1997.
- GÖKTAŞ Uğur, “Kartpostallarda Simitçiler”, **İlgi**, S 91, K1ş 1997.
- GÖKTAŞ Uğur, “Kasaplar”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 2003.
- IŞIN Priscilla Mary, “Kasaplık Aletleri”, **Acta Turcica Türkoloji Dergisi**, Yıl: 3, S 2, Temmuz 2011.
- KARAMAN Seyit Ali-Yücel Dağlı (haz.), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- KILIÇ Yrd. Doç. Dr. Taner, “Kentlerin Değişmeyen Yüzleri: Seyyar Satıcılar (Diyarbakır Örneği)”, **Şehir ve Düşünce**, Yıl: 2015, S 7.
- KOCA Doç. Dr. Emine-KOÇ Doç. Dr Fatma, “19. Yüzyıl Osmanlı Gezici Esnafının Giyim Kuşam Özellikleri”, **Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Sempozyumu**, 18-20 Nisan 2013.
- KOÇU Reşad Ekrem, **Tarihte İstanbul Esnafı**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003.
- NAZIR Bayram, **Dersaadet’te Ticaret**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.
- NAZIR Doç. Dr. Bayram, “Osmanlı’da Esnafa Verilen Cezalar”, **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2013, S 18.
- OKAY Prof. Dr. Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- OKAY Yeliz, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2013, S 16.
- OKUMUŞ Salih-BAHÇECİ Beste Semiha, **Tanzimat Hikâye ve Romanlarında İstanbul Esnafı**, Pegem Akedemi Yayınları, Ankara, 2012.
- ÖNCE Nergiz, “Erken Dönem Hanefî Mezhebi Eserlerinde ve Osmanlı Dönemi Nüküllü Fetvâ Mecmualarında ‘Kitâbu’l-esrîbe””, **Usûl İslam Araştırmaları**, C 15, S 15, Ocak-Haziran 2011.
- ÖZKUL Prof. Dr. Metin-KANYILMAZ Gizem, “Yoksulluk ve Enformelleşme Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Yaşam Tarzı: Seyyar Satıcılar”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2012, C 17, S 1.
- ÖZYALÇINER Adnan, “Kahvenin Tadı Sohbetindedir”, **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2014, S 20.
- Recaizâde Mahmud Ekrem, **Araba Sevdası**, yay. haz. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- SAMİ Yrd. Doç. Dr. Kamuran, “Halk Kültürü Bağlamında Kahvehanelerin Toplumsal ve Mekânsal Dönüşümleri Diyarbakır Kent Örneği”, **Millî Folklor**, Yıl: 22, S 85, 2010.
- TAŞDELEN Musa, “Şehirle Bütünleşmeyen Nüfusa Bir Örnek: Seyyar Satıcılar”, **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, C 4, S 2, 1990.
- TURNA Nalan, “On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Berber Olmak, Berber Kalmak”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 5, S 9, 2006.
- TUTAL Doç. Dr. Osman, “Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekanı Olarak Kahvehaneler”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 12, S 3.
- ULUSOY Yrd. Doç. Dr. Kadir, “Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü”, **Millî Folklor**, Yıl: 23, S 89, 2011.
- Yeni Tarih Dergisi**, “Dünkü İstanbul’da Ayak Satıcıları”, S 26, Şubat 1959.
- YEŞİLDAL Seda, “Sokak Müzisyenleri”, **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 2009, S 5.
- YILDIZ M. Cengiz, “Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinaleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 18, S 2, 2008.
- ZEREN M. Ebru-SAZAK Gözde, “Osmanlı Minyatürlerinde Kasaplık”, **Acta Turcica Türkoloji Dergisi**, Yıl: 3, S 2, Temmuz 2011.